

Negacije u grčkom: ne ili da?

Nina Čengić

Odsjek za klasičnu filologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Δοκέει δὴ μοι τὸ μὲν σύμπαν τέχνη εἶναι οὐδεμία οὐκ εὐῦσα· καὶ γὰρ ἄλογον τῶν ἑόντων τι ἡγεῖσθαι μὴ ἑόν· ἐπεὶ τῶν γε μὴ ἑόντων τίνα ἂν τίς οὐσίην θεησάμενος ἀπαγγείλειεν ὡς ἔστιν;
(Hippoc. *de Arte*, 2.1)

I stvarno mi se uopće čini da nema nijedne vještine koja ne postoji. Nerazumno je, naime, smatrati da ne postoji nešto od onoga što postoji. Ili tko bi, razmotrivši bit nečega od onog što stvarno ne postoji, objavio da to postoji?

Raznolikost ili raznovrsnost intelektualnih i kulturnih dostignuća stare Grčke jedan je od elemenata u kojem se ogledava njezina intelektualna privlačnost za suvremena razmatranja. Filologija se fokusira na razne aspekte sačuvanih tekstova, arheologija razmatra materijalne ostatke, a grčka filozofija misaono je živa sastavnica suvremene filozofije. Govorništvo i retorika, drama i kazalište, politička misao, pravo i demokracija, historiografija i povijest, likovne umjetnosti – i posebno grčka književnost – poznata su područja za proučavanje grčke antike. U novije vrijeme pažnju istraživača zaokupljaju i domene s naglašenom praktičnom i iskustvenom stranom, čija se zapisana ostavština naziva stručnom literaturom. Sačuvani tekstovi, koliko god bili fragmentarni, omogućavaju do određene mjere pratiti razvoj tih domena i daju uvid u specifičnosti jezika kojim se o njima razmišljalo i pisalo. Dio obilježja, poput važne uloge prakse i iskustva te posebnog načina prenošenja znanja, ta područja dijele s obrtima pa dijele i zajedničko ime τέχνη – vještine ili umijeća. S vremenom vještine jačaju u svojim teorijskim temeljima i teže uspostaviti se kao znanosti, kao ἐπιστήμη. U tu se specifičnu ostavštinu stare Grčke ubrajaju matematika i geometrija, astronomija, muzika, zoologija i botanika, ali i gramatika (čiji su stručni spisi vezani za filozofska razmišljanja o jeziku, za stručna razmatranja grčkih književnih tekstova i za praktične aspekte učenja jezika) i medicina.

Citat s početka teksta dio je spisa Περὶ τέχνης (*O umijeću*), sačuvanog u korpusu medicinskih spisa koji se naziva *Corpus Hippocraticum*. Otprilike šezdeset spisa objedinjeno je medicinskom tematikom, medicinskim teorijama koje su u njima iznesene i likom liječnika Hipokrata s Kosa (druga polovica 5. st. pr. Kr.). Antika ne nudi mnogo čvrstih činjenica o vrlo slavnom i gotovo legendarnom Hipokratu, napose ne o autorstvu spisa. Hipokrat je, kako kaže njemački filolog Willamowitz, „ime bez djela”, no medicina hipokratskih spisa prva je zapisana racionalna medicina

zapadne znanosti pa nadrasta Hipokrata, a sačuvani tekstovi iznimno su zanimljiv izvor za proučavanje povijesti znanstvene misli, povijesti medicine i razvoja jezika u specifičnoj stručnoj upotrebi.

Kao prvi potvrđeni medicinski jezik, jezik hipokratskih spisa može se s pravom smatrati jednim od najstarijih znanstvenih jezika te se razmatrati kao takav. Znanstveni se jezik uspostavlja kao stručni jezik kojem je svrha objektivno komuniciranje znanstvenim domenama pripadnih znanja i spoznaja. On se razlikuje od svakodnevnog jezika i jezika književnosti i koristi se da opiše pojave koje pokušava razumjeti, da postavlja pretpostavke te da iz njih izvodi zaključke. Kada su pojave prethodno neopisane, on ih prvo pokušava imenovati. Puno pojava vezanih za zdravlje i bolest svoje prve znanstvene opise dobiva u hipokratskoj medicini, a hipokratski jezik otkriva lingvističke procese formiranja znanstvenih riječi i uspostave njihova znanstvenoga značenja. Znanstveni jezik hipokratske medicine nema prethodnika pa, za razliku od suvremenih znanosti koje svoju stručnu terminologiju grade uz pomoć grčkog i latinskoga, on svoj stručni vokabular gradi *ab ovo*. Hipokratski su tekstovi, stoga, dragocjen izvor za istraživanje jezičnoga procesa terminologizacije.

Budući da znanstveni jezik prenosi određeno stručno znanje, istraživanje tog aspekta komunikacije kroz razmatranje hipokratskih spisa ujedno je i istraživanje načina na koje se ta vrsta znanja u antici prenosila. Unatrag nekoliko desetljeća, naime, analiza diskursa i interes za istraživanje neliterarnih tekstova iznose nove spoznaje o ulogama pismenosti i usmenosti u prenošenju znanja. O tome tko su bili sudionici stručne i znanstvene komunikacije, o društvenom položaju i obrazovanju stručnjaka, o institucionalnom statusu neke intelektualne domene ili o načinima na koje su stručnjaci uspostavljali i održavali svoj autoritet. Istraživanje hipokratskih spisa s ovih je aspekata relevantno za razumijevanje niza važnih razina na kojima je funkcionirala grčka antika.

Grčka medicina primarno je praktična vještina, ali već s početka 5. st. pr. Kr. uspostavlja se i kao teorijska domena – kako to pokazuju hipokratski spisi. Tijekom tog razvoja od iskustvenog znanja prema znanosti hipokratska medicina dolazi u kontakte s filozofijom, znanstvenom disciplinom antike *par excellence*. Granice među intelektualnim domenama u to vrijeme nisu čvrste te su i medicina i filozofija u jednom segmentu dijelile predmet istraživanja koji su pokušavale racionalno objasniti (priroda bolesti, njezini prvi ili univerzalni uzroci, φύσις kao priroda bolesti, αίτια kao njezin uzrok). Ta je interakcija s filozofijom na određeni način medicini pomogla da se uzdigne od vještine k znanosti. Dok filozofi pišu o medicinskim temama, liječnici koriste filozofska tumačenja kako bi predstavili svoje medicinske ideje. Hipokratska medicina neodvojiva je od konteksta u kojem nastaje, a njega dijelom gradi i filozofija.

Spis *O umijeću* datira se u završni dio 5. st. pr. Kr., u vrijeme kada medicinsko znanje – koje dakako prvo pripada liječnicima, a zatim u određenoj mjeri i svakom

obrazovanom čovjeku – prolazi period javnog intelektualnog preispitivanja. Potaknuta možda sofističkim interesom za propitivanje svih stvari, postavljaju se pitanja postoji li vještina uopće i koje se područje može smatrati vještinom. Za medicinu su pitanja nezgodna jer liječnik ne može izliječiti svakoga. U takvoj klimi sumnje hipokratski autor tvrdi da umijeća postoje, a naravno da postoji i umijeće medicine. On retorički vješto preuzima argumente svojih oponenta i pobija ih na nekoliko načina. U navedenom tekstu to čini kroz ontološki diskurs, kroz argumente onog što jest i onog što nije, i važan dio argumentacije nose negacije.

No, kako se u jeziku iskazuje ono što jest i ono što nije? Kako se nijeće te kako se to radi u grčkom jeziku? U grčkom, kao i u hrvatskom, nijekanje se izriče ili morfološki ili sintaktički. Morfološka je negacija nijekanje značenja riječi prefiksom, poput hrvatskog para protuznačnica *razuman – nerazuman*. U grčkom to čine prefiksi $\delta\upsilon\sigma$ - i *alfa privativum*. U gore navedenom hipokratskom citatu takav primjer negacije riječ je $\alpha\lambda\omicron\gamma\omicron\nu$ u kojoj *alfa privativum* negira vezu riječi sa značenjskom domenom riječi $\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$, slično kao što to čini negativni prefiks *ne-* u hrvatskom. Morfološka se negacija često ne percipira kao negacija, već se njezino negativno značenje uzima kao primarno značenje riječi i neoprez će lako dovesti do pogreške. Naime, u grčkom glagoli i izrazi negativnoga značenja, kad se negiraju jednom negacijom, izriču afirmativnost, a kad izriču negaciju, dobivaju dodatnu ili redundantnu negaciju: $\alpha\pi\alpha\gamma\omicron\rho\rho\epsilon\upsilon\upsilon\ \mu\eta$ braniti da, $\alpha\pi\alpha\gamma\omicron\rho\rho\epsilon\upsilon\upsilon\ \mu\eta\ \omicron\upsilon$ braniti da ne.

Negacije $\omicron\upsilon$ i $\mu\eta$ dva su temeljna sintaktička sredstva nijekanja u grčkom jeziku. U tradicionalnom tumačenju negacija $\omicron\upsilon$ služi za objektivno ili neutralno negiranje činjenica iskazano kao nijekanje ili poricanje, dok se $\mu\eta$ smatra subjektivnom negacijom zapovijedi i želja, u smislu nijekanja očekivanog ili željenog. Uz to, objektivno negiranje tvrdnje u sebi ima inherentnu vrijednost istinitosti i njezina poricanja, dok subjektivno negiranje to nema. Na primjer, tvrdnje *Sokrat je bio dobar* i *Sokrat nije bio dobar* možemo interpretirati s aspekta istinitosti. Ali zapovijedi, potvrđne ili niječne, ne uspostavljaju se na činjeničnoj razini pa je za njih istinitost irelevantna te se radi samo o dvije različite zapovijedi: *Jedi! Nemoj jesti!*. Lingvistika jedan dio razlika u upotrebi dviju negacija u grčkom tumači i s tog aspekta. Izraz $\tau\grave{\alpha}\ \omicron\upsilon\kappa\ \delta\upsilon\tau\alpha$ nijeće tvrdnju da nešto postoji, dok izraz $\tau\grave{\alpha}\ \mu\eta\ \delta\upsilon\tau\alpha$ negira ono što govornik misli: ono što ne postoji prema autorovu mišljenju. Prema citatu kod Platona, koji se može povezati s Heraklitovim fragmentom 12, Heraklit objektivno nijeće tvrdnju da je moguće dva puta stati u istu rijeku:

‘ $\delta\iota\varsigma\ \epsilon\varsigma\ \tau\omicron\nu\ \alpha\upsilon\tau\omicron\nu\ \rho\omicron\tau\alpha\mu\omicron\nu\ \omicron\upsilon\kappa\ \grave{\alpha}\nu\ \epsilon\mu\beta\alpha\iota\eta\varsigma$.’ (Pl. *Cra*. 402a)

Ne bi mogao dva puta stati u istu rijeku.

U grčkom jeziku na distribuciju upotrebe negacija utječe interakcija načina glagola kojim se nijeće (indikativ, konjunktiv, optativ), vrste rečenice koja nijeće (glavna ili zavisna rečenica, participij ili infinitiv) te komunikacijske snage iskaza (radi li se o

tvrdnji, zapovijedi, savjetu, obećanju...). Stoga se u grčkim gramatikama različite upotrebe negacija kroz te tri razine navode u poglavljima posvećenima glagolskoj i rečeničnoj sintaksi.

Budući da negacije οὐ i μή niječu i pojedine riječi i rečenične sastavnice i cijele rečenice, njihov je položaj u rečenici važan. U grčkom se negacija većinom nalazi ispred riječi na koju se odnosi, a ona koja se nalazi ispred predikata niječe i cijelu rečenicu. Ako u rečenici postoji više negacija, raspoređenih tako da svaka stoji ispred određenog rečeničnog elementa, one istovremeno, ali zasebno negiraju te određene rečenične elemente. Na to treba paziti pri određenju dosega negacije jer je grčki jezik (relativno) slobodnoga reda riječi:

a) nijekanje riječi

...καὶ γὰρ καὶ ἡ περίοδος τοῦ τείχεος οὐκ ὀλίγοι στάδιοι εἰσι, ... (Hdt. 1.163.2)
A opseg zida bio je ne malo stadija (velik) ...

b) negacija sastavnice

Οὐ γὰρ μικροὺς οὐδ' ὀλίγους οὐδ' ἀφανεῖς ἀγῶνας ὑπέμειναν, ἀλλὰ πολλοὺς καὶ δεινοὺς καὶ μεγάλους, ... (Isoc. Paneg. 52)
Jer nisu podnijeli niti male niti neodređene borbe, već mnoge i strašne i velike ...

c) negacija rečenice kao negacija predikata

περὶ δὲ τῆς Ἰοῦς οὐκ ὁμολογέουσι Πέρσησι οὕτω Φοίνικες· (Hdt. 1.5.2)
Tako se o Iji Feničani ne slažu s Perzijancima.

d) dvije različite negacije u istoj rečenici, izvan kombinacije i izvan leksičke negacije

Καὶ φημι δρᾶσαι κοῦκ ἀπαρνοῦμαι τὸ μή. (Soph. Ant. 443)
Kažem da sam učinila i ne pobijam da nisam.

Ovakvu kompleksnu shemu nijekanja u grčkom dodatno kompliciraju dvije pojave: dvostruka negacija i niječno slaganje. Za njihovo je razumijevanje važno znati da, osim dviju glavnih negacija, u grčkom postoje i složene negacije (zване još i niječne riječi) te da grčki ima sklonost okupljanju u rečenici više od jednog niječnog elementa te je zbog toga također važno još se jednom fokusirati na red riječi. Niječne su riječi najčešće negirani oblici neodređenih zamjenica i priloga, u grčkom kao i u hrvatskom (οὐδεῖς/μηδεῖς, οὐδέ/μηδέ, οὔποτε/μήποτε; nitko, ni, nikada). U rečenici mogu samostalno, bez rečenične negacije, iskazivati negaciju. Hrvatski u ovakvim slučajevima rečeničnu negaciju dodaje, kao što to treba napraviti s riječima koje još jednom Heraklitu pripisuje Platon:

‘πάντα χωρεῖ καὶ οὐδὲν μένει’ (Pl. Cra. 402a)
Sve teče i ništa ne stoji.

Dijelom i zbog toga Polifemovi su prijatelji kiklopi mogli njegove riječi protumačiti krivo. Mada im Polifem govori da ga ubija Nitko i to varkom, a ne silom, kiklopi negacije interpretiraju drugačije:

ὦ φίλοι, Οὐτίς με κτείνει δόλω οὐδὲ βίηφιν. (Hom. *Od.* 9.408)
Prijatelj, Nitko me ubija varkom, a ne silom. – kaže Polifem.
Prijatelj, nitko me ne ubija varkom ni silom. – tumače kiklopi.

Za razliku od logike koja objašnjava da dvostruko nijekanje niječe samo sebe, zbog čega se interpretira kao afirmacija, u grčkom jeziku tumačenje dvostruke negacije ovisi o slijedu rečenične negacije i niječne riječi. Ako je prva u slijedu niječnih elemenata rečenična negacija, a iza nje se reda jedna ili više niječnih riječi, cjelokupno značenje rečenice ostaje niječno. U takvu slučaju, suprotno postulatu logike, više negativnih riječi iskazuje jednu jedinu negaciju, u grčkom kao i u hrvatskom, na primjer u rečenici: Nitko nije nikada vidio nikoga. Ili u grčkom:

οὐ γὰρ ἔστιν οὐδεὶς,
ne postoji nitko (tko...).

Takva se vrsta dvostruke negacije u grčkom naziva negativnim slaganjem. Kada pak niječna riječ dolazi prije rečenične negacije, nijekanje se poništava jer se dvije negacije tumače kao afirmacija:

οὐδεὶς οὐκ ἔπασχέ τι... (Xen. *Symp.* I.9.4.)
Nije bilo nikoga tko nije nešto osjetio – svatko je nešto osjetio

Negacije su na komunikacijskoj razini u grčkom važne i za odnos pitanja i odgovora. Naime, u direktnim se pitanjima potvrdnost ili niječnost odgovora implicira odabirom negacije u pitanju. Ako direktno pitanje otvara negacija οὐ, govornik očekuje pozitivan odgovor, u smislu *zar ne, zar nije tako? – da, jest*. U razgovoru Sokrata i Pola, u Platonovu spisu *Gorgija*, Sokrat pita Pola slaže li se s njime:

Σωκράτης (...) ἦ οὐ; Πῶλος ἔγωγε. (Pl. *Grg.* 467a)
Sokrat: Zar ne? Pol: Da.

Sa sličnim se značenjem koriste i upitne fraze πῶς γὰρ οὐ *kako da ne*, i τί γὰρ οὐ *što da ne* u značenju *svakako da*. Nasuprot tome, pitanje koje uvodi negacija μή pokazuje da govornik očekuje negativan odgovor, kao kad u hrvatskom na pitanje *Zar nije tako?* slijedi odgovor *Nije*. Tako, na primjer, u Ksenofontovim *Uspomenama na Sokrata*, Sokrat ispituje Eutidema:

πάλιν ὁ Σωκράτης, ἄρα μὴ ἰατρός; ἔφη: πολλὰ γὰρ καὶ ἰατρῶν ἔστι συγγράμματα.
καὶ ὁ Εὐθύδημος, μὰ Δί', ἔφη, οὐκ ἔγωγε. (Xen. *Mem.* 4.2.10)
Sokrat je opet reкао: Zar ne želiš postati liječnik? Liječnici imaju mnogo spisa.
A Eutidem je reкао: Tako mi Zeusa, ne, nipošto.

Citat s početka teksta pokazuje što sve možemo iščitati čitajući starogrčke tekstove. Već sama pojava i postojanje hipokratske medicine, o kojoj svjedoči hipokratska zbirka, relevantna je činjenica zapadne civilizacije. Njezina se obilježja mogu pratiti u

kontekstu odnosa s filozofijom, ali i kroz sagledavanje načina na koje je funkcioniralo starogrčko društvo. Naravno, tu su i pitanja jezika, a hipokratski jezik idealan je korpus za proučavanje načina na koje se formuliralo i prenosilo stručno znanje. U filozofski obojenom citatu hipokratski je autor argumentirao svoje mišljenje koristeći se gramatičkim obilježjima grčkoga jezika da logički i jezično posebno naglašeno iskaže svoj stav, da vještine – sve, pa tako i njemu najvažnija medicina – postoje. Grčki jezik ima kompleksan sustav iskazivanja negacije za čije se točno čitanje treba paziti na više elemenata, od značenja riječi preko položaja negacije do vrste iskaza. Grčkim autorima to omogućava da niječu na raznolike i kreativne načine, a suvremenim čitateljima predstavlja dodatni jezični i misaoni izazov.